

OSNOVE VERZOLOGIJE: IREGULARNI VERZ IN CEZURA

Članek¹ je nadaljevanje članka *Kako poučevati verzologijo: silabotonična metrika in ritmika* iz številke 3-4 *Jezika in slovstva* (Bjelčevič 2015); ker pa presega potrebe srednje šole, sem ga poimenoval *Osnove verzologije*. Tokrat obravnavam dva ali tri pojave, o katerih šolske knjige včasih govorijo napak, npr. cezura in iregularni verz vs. svobodni verz.

Ključne besede: iregularni verz, cezura, svobodni verz, jambski enajsterec, epski deseterec

1 Iregularni silabotonizem

V to podvrsto silabotonizma sodijo pesmi jamskega ali trohejskega ali amfibraškega ali daktilskega ali anapestnega ritma,² v katerih so **različno dolgi verzi** razporejeni **brez vzorca** oz. si sledijo v **nepredvidljivem zaporedju**. Verzi v pesmi so različno dolgi (spodaj npr. od 4 do 13 zlogov), kitice nimajo enakega števila verzov in zato je po dolžini verzov vsaka kitica drugačna, nekatere pesmi pa so sploh brez kitic. Iregularnost torej pomeni raznozložnost verzov, njihovo nepredvidljivo zaporedje in posledično odsotnost enakih kitic. Primer (naglase sem označil, ikte podčrtal):

¹ Jože Koruza je bil tudi verzolog, saj so njegove razlage starejše poezije vedno zajele tudi metrično analizo. S Tonetom Pretnarjem sta v začetku 70-ih let 20. stoletja prva po Isačenku uvajala primerjalno verzologijo in statistične metode. To se najlepše vidi v knjigi o *Pisanicah*: heksameter, pentameter in aleksandrinec, kompleksno verzno podobo *Operete* in sploh celotno metriko *Pisanic* je razlagal na ozadju klasične, nemške in italijanske metrike (npr. opozoril je, da je bil 6-iktni jambski verz nadomestilo za heksameter, ki se je nemškimi poetom zdel preveč tuj).

² Označeval jih bom z J, T, Amf, D in An.

Prešlá pomlád, po blískovo prešló polétje	U-U-U-U-U-U-U	J 13
in svéti Mihaél.	U-U-U-	J 6
Po póljí so posprávljeni sadóvi,	U-U-U-U-U-U	J 11
lístje je požoltélo, tráva orjavéla,	U-U-U-U-U-U-U	J 13
po brdíh bréze žalostno bliščé.	U-U-U-U-U-	J 10
Víšje nad njími bóri in smeréke ³	U-U-U-U-U-U	J 11
kot lóvci mi zeléni čakajo.	U-U-U-U-U-	J 10
Namóčena	U-U-	J 4
od ránega dežjá je pót. Iznád vodé	U-U-U-U-U-U-	J 12
in črne prsti tám in trávníkov	U-U-U-U-U-	J 10
dvígúje se sopár. Na déсни je smeréčje,	U-U-U-U-U-U-U	J 13
na lévi górska pót, rujáva, skríta,	U-U-U-U-U-U	J 11
ko lišícja dláka	U U-U-U	J 5
(Murn: <i>Zima</i> . ⁴)		

Ali je to že svobodni/prosti verz? Če na desni ne bi narisal **metričnih** shem, bi morda rekli ja: verzi so različno dolgi, rim ni, kitic ni. Kdaj je pesem že pisna v svobodnem verzu, je odvisno od tega, od česa je svobodna, česa se osvobaja: lahko se od enakozložnosti, kitic, rim, od silabotoničnega metruma. Svobodnost se torej **stopnjuje**: manj ko je v pesmi reda, bolj je svobodna. Murnova *Zima* je osvobojena prvih treh lastnosti:

- a) Enakozložnosti oz. predvidljive raznozložnosti: verzi so različno dolgi in to brez reda. Raznozložnost je v silabotoniki seveda zelo pogosta, npr. Vodnikovo *Dramilo*, Prešernova *Zdravljica*, *Pod oknam* in sploh skoraj vse pesmi iz prvega razdelka Prešernovih *Poezij*, ampak tam si različno dolgi verzi sledijo po istem vzorcu, vse kitice so enake, v *Zdravljici* npr. 7 8 7 8 3 3 8. V *Zimi* pa ne: raznozložnost je nepredvidljiva, vzorca ni.
- b) Rim (bleščé-vodé in smereke-smerečje so »naključne« rime).
- c) Enakih, simetričnih kitic. V Prešernovih pesmih *Strunam*, *Dekletam*, *Pod oknam*, *Kam*, *Sila spomina*, *Zdravljica*, v Gregorčičevih *Veseli pastir*, *Nazaj v planinski raj* itd. so vse kitice simetrične, npr. v *Pod oknam* se sedemkrat ponovi vzorec T 4 4 7 4 4 7. V *Zimi* ni simetričnih kitic oz. kitic sploh ni, ampak so le odstavki, ločeni s prazno vrstico. Kitice namreč prihajajo iz petja, kitica pesmi *Pod oknam* prihaja iz latinske cerkvene pesmi *Omni die dic Mariae* iz 12. stoletja. *Zime* pa ne moremo zapeti na nobeno ponavljajočo se melodijo.

³ Zapis *smereke* in *smerečje* je Murnov.

⁴ Vse citirane pesmi so bodisi iz zbirke *Zbrana dela slovenskih pisateljev in pesnikov* bodisi iz zbirke, navedenih v seznamu literature.

Odsotnost kitic in rim je bila do nastopa Ketteja in Murna že domač pojav: brez kitic so Prešernove romance *Hčere svet*, *Učenec*, *Dohtar*, *Turjaška Rozamunda*, nekatere Aškerčeve pripovedne pesmi. Brez rim so nekatere Aškerčeve epske pesmi v trohejskih desetercih (*Svetopolkova oporoka*, *Čaša nesmrtnosti*), tudi heksametri niso rimani (npr. Prešernova *V spomin Matija Čopa*).

Česa pa se *Zima* ni osvobodila? Tega, kar je za silabotoniko edini **nujni pogoj**: jamskega (= silabotoničnega) ritma. Pesem brez težav skandiramo po jamskem metričnem obrazcu, je pač narejena iz 4-, 5-, 6-, 10-, 11- in 13-zložnih jambov, kakršnih je bila slovenska poezija takrat že vajena. Da bo očitno, bom iz raznih pesmi vzel enako dolge verze in iz njih sestavlil primerljivo zadnjo kitico:

Pozdravljam te! (Gregorčič, <i>Oljki</i>)	J 4
Popred si pevec bil, zdaj si homeopat (Prešeren, <i>Pred pevcu</i>)	J 12
Zato je osmi dan ustvaril rock (Pankrti, <i>Osmi dan</i>)	J 10
ak klasik bil bi vsak pisar, kdor nam kaj kvasi (Prešeren, <i>Vzrok nezlatega veka</i>)	J 13
Oj, Amor, Amor, glavica pretkana (Kette, <i>Jurček</i>)	J 11
Če moreš, piši. (Bor, <i>Mati sinu</i>)	J 5

Najbrž koga moti naglas v verzih »**l**ístje je požolté« in »**V**išje nad njími«, ki je na šibkem položaju (U): ampak to je enako kot v jambih kogarkoli drugega, npr. »Tersát obíše, al **sv**éte Lušárje« iz Prešernovega soneta *Marsk 'teri romar gre v Rim*, kjer je naglas besede »**sv**éte« na šibkem položaju. Tudi verz »ko lisičja dlaka«, ki ima na začetku en nenaglašen zlog več, ni nič nenavadnega za pesnike, ki so zelo cenili ljudske pesmi, kjer je to pogosto. – Naštejmo še nekaj primerov iregularnega jamba: Borovi pesmi *Mati sinu* (»Vse dni sem čakala«) in *Sin materi* (»Vse dni bili smo na nogáh«), Kajuhove *Ljubezenske I* (»Čeprav tako je, kot bi sonce zamrznilo«) in *VI* (»Samo en cvet, en višnjev cvet«).

Še primer iregularnega amfibraha, a rimanega:

Ne, vsega pa ni mi odreklo	Amf 9	a
dobrotno nebo,	Amf 5	B
čeprav mi v trpljenju življenje je teklo	Amf 12	a
in polno je boli bilo.	Amf 8	B
Čeprav mi dal Večni ni zemeljske sreče,	Amf 12	c
se klanjam Mu vendar do tal:	Amf 8	D
saj dal pa zato mi darilo je večje,	Amf 12	c
ki On ga ni srečniku slednjemu dal.	Amf 9	D

(Gregorčič, *Predsmrtnica XXXVIII, Poezije III*)

Tudi sami znani verzni vzorci:⁵ peterec poznamo iz alpske poskočnice (»me pésni pojó«; Vodnik, *Moj spominek*), osmerec npr. iz Gregorčičevega *Veselega pastirja* (»za pasom pa šopek cvetic«), deveterec npr. iz Vodnikovega *Dramila* (»Slovenec, tvoja zemla je zdrava«), dvanajsterec npr. iz Prešernovega *Povodnega moža* (»Od nekđaj lepé so Ljubljanke slovele«).

Ali sta Murnova *Zima* in Gregorčičeva *Predsmrtnica* torej pisani v svobodnem ali silabotoničnem v verzu? V slednjem, saj se nista osvobodili bistva silabotonike, tj. jamskega in amfibraškega ritma. (Pravi svobodni verz dobimo šele, ko se pesem »osvobodí« metruma.) Bistveni oz. specifični za verzifikacijske sisteme namreč nista **ne rima ne kítica** (ti najdemo v vsakem verzem sistemu), ampak metričnost verzov: Aškerčeva *Čaša nesmrtnosti* spada v silabotoniko, čeprav nima ne rim ne kitic. In enako je z *Zimo* in *Predsmrtnico*. Namesto iregularni jamb in amfibrah lahko rečemo tudi svobodni jamb in amfibrah.

Tudi troheji, daktili in celo anapesti (ki so v slovenščini zelo redki) so lahko iregularni, v iregularnem troheju so napisane npr. Kajuhove *Naša pesem* (»Moja pesem ni le moja pesem«), *Ti in jaz in Pesem matere treh partizanov*, v daktilu Kettejeva *Mlinarjeva hčerka*. Za iregularni anapest pa je poskrbel Aškerc (skoraj edini, ki je sploh pisal anapeste), npr. v pesmi *Luč iz neskončnosti* iz zbirke *Nove poezije*, 1900: anapestni ritem (UU–UU– ...) bomo sprva težko prepoznali, ker sta prvi ali drugi šibki položaj pogosto naglašena. Kajuhova *V nočeh pred vstajenjem* (»Nocoj bi o zvezdah in luni zapel«) je napisana v iregularnem amfibrah, čeprav imata verza »in o čudnih poteh«, »čudnih in lepih« dvozložno in ničzložno anakruzo (šibki položaj pred prvimi iktom). Tudi **spremenljiva anakruza** je značilnost iregularnega verza (morda izhaja iz ljudske pesmi).

Poudarimo še neko bistveno lastnost iregularne silabotonike, ki smo jo doslej le implicirali: da so si vsi verzi v pesmi kljub različni dolžini med seboj vendarle **enaki** oz. **ekvivalentni**, saj imajo isti tip ritma, npr. jamskega.

Definicija: Iregularni je tisti silabotonični verz, a) kjer si različno dolgi verzi sledijo brez reda oz. v nepredvidljivem zaporedju, b) zato so tudi morebitne kitive neenake, nesimetrične.

Take pesmi zato nimajo regularnih kitic, ker jih ne potrebujejo. Kitice so v knjižno poezijo prišle iz petja: prvotne pesmi so se pele, pisale pa šele mnogo pozneje. Kitice nastanejo s ponavljanjem melodije, kar lahko vidimo pri poljubni popularni péti pesmi, npr. *Šmentana muha*, *Oljsko goro tiha noč pokriva*, *Totalna revolucija* (Pankrti). Ista melodija proizvede enake kitive, v *Šmentani muhi* D 6 6 6 6 (štirje daktilski 6-zložni verzi), v *Oljski gori* J 10 9 10 9, v *Totalni revoluciji* mdr. T 8 7 8 7. Iregularni silabotonični verz pa se ne zgleduje po petju, zato kitic ni. Te pesmi so zato brez vrstičnih presledkov (imajo **stihično zgradbo**) ali pa iz odstavkov z različnim številom verzov, ki se imenujejo **strofoide**.

⁵ Verzni vzorec so tipi verzov kot jamski enajsterec, trohejski osmerec, heksameter, nibelunški verz idr.

Kdaj je iregularni verz nastal? Nekje po letu 1870 z Gregorčičevimi pesmimi *Človeka nikar, Soči, Oljki, Predsmrtnice* in pozneje z Aškercem. Aškerc je leta 1898 takole povedal: »[Ni treba], da bi moral imeti verz ravno toliko in toliko stopov /.../ da bi morala imeti katica ravno toliko in toliko verzov, ker delitev kake pesmi v strofe že apriori ni potrebna. Ne pripoznavamo absolutne veljave asonanc in aliteracij« (Aškerc 1898: 447). Murnova in Gregorčičeva pesem sta prav taki.

Iregularna silabotonika ni slovenska posebnost. Tole je ruska pesem v iregularnem troheju, ki mu Rusi rečejo svobodni trohej (ikti so podčrtani, naglasi označeni):

<u>S</u> réd' <u>s</u> negóv, <u>d</u> yšá <u>t</u> oskój i <u>d</u> ýmom,	T 10
V <u>k</u> ámennyh <u>l</u> ohmót'jah, <u>s</u> króennyh <u>v</u> čerá,	T 10
<u>M</u> ý, <u>t</u> uzémcy <u>o</u> prokínutogo <u>R</u> íma,	T 12
<u>Í</u> ščem <u>h</u> léba <u>k</u> ús i <u>m</u> ésto <u>u</u> kostra.	T 11
<u>R</u> evoljúcija, <u>t</u> rudný <u>t</u> voj <u>u</u> stávy.	T 12
<u>Š</u> ímu <u>n</u> óvuju <u>p</u> oználi <u>m</u> y:	T 9
<u>N</u> íščih <u>d</u> úhom <u>r</u> ókovuju <u>p</u> rávdu	T 10

(Ilja Ęrenburg, ***, 1921 (odlomek); cit. po Gasparov 1993: 113.)

Drugačna je iregularnost v jezikih, kjer je prevladujoči verzifikacijski sistem **silabični**, npr. v poljščini. Silabični pomeni, da so verzi sicer enako dolgi ali pa se različno dolgi menjujejo po nekem vzorcu, nimajo pa jamskega, amfibraškega ipd. ritma. Tipični poljski verzni vzorci so npr. osmerec, enajsterec in trinajsterec (vsi imajo cezuro). Zato v poljski poeziji ni iregularnih jambov ipd., ampak iregularni silabizem, kar pomeni, da si nepredvidljivo sledijo pravkar naštete (in druge) vrste verzni vzorcev. Npr. v pesmi *Konie* (Konji) Ignacija Krasicekega (19. stoletje) se nepredvidljivo prepletajo 5-zložni verzi (prva polovica enajsterc), 8-, 10- in 13-zložni verzi (naglašene zloge sem podčrtal, da vidimo, da to ni silabotonizem):

	metrum (+ označuje položaj cezure)
<u>Koń</u> maneżowy <u>z</u> szedł się z <u>s</u> ta <u>dn</u> ícym,	11 (5+6)
Rzekł: »Tyś jest <u>n</u> iczym.	5
Jeżeli mnie <u>b</u> ędziesz <u>p</u> rosić,	8 (4+4)
Nauczę cię <u>c</u> złeka <u>n</u> osić:	8 (4+4)
Jak <u>s</u> uwać <u>r</u> owy,	5
Jak <u>b</u> iec na <u>ł</u> owy,	5
Jak <u>s</u> tać w <u>c</u> iągu,	5
Jak <u>b</u> ýć w <u>z</u> aprzágu«.	5
»A <u>ja</u> , <u>nie</u> uk — <u>r</u> zekł <u>s</u> ta <u>dn</u> y — <u>o</u> to cię <u>n</u> ie <u>p</u> roszę;	13 (7+6)
<u>Mo</u> że <u>z</u> łe, że <u>nie</u> <u>u</u> miem — <u>l</u> epiej, że <u>nie</u> <u>n</u> oszę.«	13 (7+6)

(I. Krasicki, *Konie* (odlomek); cit. po Pszczołowska 1987: 7.)

2 Lomljenje verzov v silabotoniki

To je postopek, ki ga lahko opazujemo predvsem pri Ketteju (davno prej pri Valentinu Vodniku): v pesmih *Na Krki*, *Na trgu*, *Večer*, *Kam prijatelj letiš* je dolge verze, npr. 4-iktne amfibrahe, daktile in jambe, prelomil na dva, tri ali štiri verze. Tudi Kettejeva pesem *Na trgu* učbeniki (npr. *Branja*) obravnavajo kot svobodni verz.⁶ Ampak ni: po enem ali dveh branjih bomo zaslišali amfibraški ritem:

Noč trudna	U-U
molči,	U-
nezamudna	UU-U
beži	U-
čez mestni trg luna sanjava.	U-UU-UU-U
Vse v mraku	U-U
mirnó,	U-
na vodnjaku	UU-U
samó	U-
tih vetrc z vodoj poigrava.	U-UU-UU-U

(Kette, *Na trgu*)

(Tudi tu velja, da je kak šibki položaj lahko naglašen: **noč** trudna, **tih** vetrc, **bodem**. Skandiranje se bo izšlo brez zadrege, če prvo kitico primerjamo z ostalimi, kjer je teh odstopanj manj.)

Če kratke verze združimo, dobimo kitico, kjer se menjavata 11- in 9-zložni amfibrah (Amf 11 9 11 9):

Noč trudna molči, nezamudna beži	U-UU-UU-UU-	Amf 11
čez mestni trg luna sanjava.	U-UU-UU-U	Amf 19
Vse v mraku mirnó, na vodnjaku samó	U-UU-UU-UU-	Amf 11
tih vetrc z vodoj poigrava.	U-UU-UU-U	Amf 19

⁶ Sicer je to likovna pesem in riše nekdanji novomeški vodnjak:

Noč trudna
molči,
nezamudna
beži
čez mestni trg luna sanjava.
Vse v mraku
mirnó,
na vodnjaku
samó
tih vetrc z vodoj poigrava.

Ta tip kitice je Kette rad uporabljal:

Vse druge sedaj bodem strune napel,	U-UU-UU-UU-	Amf 11
nič več te ne božal, ne gladil,	U-UU-UU-U	Amf 9
in prosil še manj! Bom za ženko te vzel	U-UU-UU-UU-	Amf 11
in kmalu te reda navadil.	U-UU-UU-U	Amf 9

(Kette, *Ljubici*)

Kettejev postopek lahko preskusite sami: pravkar citirano kitico napišite tako, kot je napisana *Na trgu* (seveda tega ne morete storiti z vsemi kiticami te pesmi):

Vse druge
sedaj
bodem strune
napel,
nič več te ne božal, ne gladil,
in prosil
še manj!
Bom za ženko
te vzel
in kmalu te reda navadil.

Nekaj podobnega, v stilu Majakovskega, ima Kajuh:

Ti sama veš,
kako mi je hudo,
in ker te ljubim,
prav zato
sem stisnil pest
še bolj krepko ...
A kadar bo drugačen svet,
se vrneš
čisto, čisto moja,
če pa tedaj
me več ne bo,
vzravnaj
kot jaz sedaj glavo,
saj vem,
kako ti bo hudo.
(Kajuh, *Ljubezenske 2*)

V desno zamaknjeni verz skupaj s prejšnjim tvori jamski osmerek (enkrat pa deveterec): »in ker te ljubim, prav zato« ali »sem stisnil pest še bolj krepko«. (Na tak način so razlomljeni tudi dialogi v dramskem verzu.)

3 Definirajmo silabotonični verzni sistem.

V prejšnjem (Bjelčevič 2015) in v pričujočem članku smo spoznali regularni in iregularni silabotonizem. Silabotonizem poskusimo definirati tako, da bo definicija držala tako za Prešernove jamske enajsterce in Vodnikovo alpsko poskočnico kot za iregularne verze. Jamb smo že definirali kot ritem, kjer so parni zlogi pogosteje naglašeni od neparnih, v troheju pa so neparni pogosteje naglašeni od parnih, v daktilu so pogosto naglašeni prvi, četrti, sedmi zlog in tako naprej. Rekli smo tudi, da so si v iregularni silabotoniki verzi kljub spremenljivi dolžini med seboj enaki/ekvivalentni po tipu ritma. In da sta si jamb in trohej enaka po tem, da je mediktni šibki položaj (označen z U) vedno enozložen, daktil, amfibrah in anapest pa po tem, da je mediktni šibki položaj vedno dvozzložen. In da sta za definicijo jamba, daktila itd. dolžina verzov in rima nerelevantna. Iz vsega tega izpeljimo skupno definicijo silabotonike:

Definicija: Silabotonizem je tak verzni sistem, kjer so si verzi med seboj enaki/ekvivalentni po tem, da je obseg šibkega položaja med dvema iktoma dosledno enozložen (jamb, trohej) ali dosledno dvozzložen (daktil, amfibrah, anapest).

4 Cezura

V učbenikih, leksikonih in razpravah večkrat preberemo, da imata npr. nibelunški verz in epski deseterec cezuro ali zarezo, nibelunški za 7. zlogom, deseterec pa za 4. zlogom. Potem pa v učbeniku in literarnem leksikonu preberemo, da je cezura kratek odmor sredi verza; nakar ta odmor v pesmi včasih najdemo, večkrat ne ali pa je čisto drugje in ne za 7. oz. 4. zlogom. Ali smo bralci brez občutka ali je definicija napačna? Slednje. Beseda cezura ima namreč tri pomene:

- a) cezura je stalna meja med besedami za določenim zlogom v verzu, npr. za četrtem ali šestim;
- b) cezura je tista besedna meja (meja med dvema besedama), ki stoji na meji stopice, ki sovpaše z mejo stopice;
- c) cezura je premor (ali nekaj podobnega, npr. ritmično-pomenska meja, Novak 1995) znotraj verza.

Ko rečemo, da imata nibelunški verz in epski deseterec idr. cezuro, mislimo na prvi pomen, saj zgolj ta označuje neko metrično relevantno konstanto. Drugi pojav je pogojno metrično relevanten, tretji pa že ne več (ima pa ritmično relevantno), zato uporaba izraza cezura za označevanje premora ali skladenjske meje lahko vodi v zmedo, saj npr. deseterci na cezuri večinoma nimajo premora. Najprej bom opisal cezuro v prvem pomenu, potem pa pokazal, kako je premor nekaj drugega kot cezura.

4.1 Cezura je stalna medbesedna meja za določenim zlogom v verzu oz. medbesedna meja, ki se pojavlja v vseh verzih **vedno za istim** zlogom. Rečeno drugače: če je v verzem vzorcu za določenim zlogom vedno konec besede, npr. v epskem desetercu za četrtim, se to imenuje cezura. Ne premor, ampak stalna medbesedna meja. Tako je bilo v grški in latinski poeziji pred dvema tisočletjema in tako je v srednje- in novoveški ljudski in knjižni poeziji vseh germanskih in slovanskih jezikov.

Oglejmo si jo na primeru trohejskega (epskega) deseterca, ki ima cezuro za 4. zlogom (kratica je T 10 (4+6)).⁷ V spodnji pesmi so besedne meje lahko za katerikoli zlogom: ampak le za 4. zlogom **vedno**, v vsakem verzu, le za 4. zlogom je vsakič konec besede, za nobenim drugim.

Polverza bom v spodnjem zgledu razmaknil, »premore« pa označil z //:

	1. 2. 3. 4.	5. 6. 7. 8. 9. 10.
(1)	Turban pisan	diči ruso glavo
(2)	damaščanka	mu visi ob boku.
(3)	Knjiga sveta	je pred njim odprta, -
(4)	koran čita	mladi Abduraman,
(5)	koran čita, //	suro baš o smrti,
(6)	in o smrti	in življenju večnem.
/.../		
(7)	Težke misli	misli Abduraman! ...
(8)	“Smrt! // Že zopet	duha obletavaš,
(9)	vešča črna,	misel nevesela?
(10)	Smrt? // Umreti! //-	Moram li umreti? ...
(11)	Allah, //v srci	vžgal ti čut ljubezni,
(12)	glavi vdihnil	si modrosti duha,
(13)	meč oblasti	dal si roki moji!
(Aškerc, <i>Čaša nesmrtnosti</i>)		

⁷ S trohejskim desetercem so slovenski pesniki od Prešerna naprej posnemali verz srbskih in hrvaških ljudskih pesmi kot *Hasanaginica*, *Smrt majke Jugovića*, *Kosovka djevojka*, ki ni trohejski, ampak ima le tendenco k trohejskosti. Hkrati je v shr. desetercu cezura več kot le stalna medbesedna meja: je stalna meja med **naglasnimi enotami** (beseda plus morebitna klitika).

Naredimo cezuro vidno očem. Narišimo shemo, kjer bomo zloge označili z „,“ meje med besedami pa z navpično črto |:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°
°	°	°	°	°	°	°	°	°	°

Neprekinjeni niz navpičnih črt pa je cezura. Besedne meje so lahko kjerkoli v verzu, a le za 4. zlogom stojijo vedno, obvezno.

Definicija: Cezura je stalna, (skoraj) stodontna meja med besedami za določenim zlogom oz. zlogovnim položajem v verzu. To ni naključen pojav, ampak pesnikova namerna odločitev.

Cezura je torej **metrična konstanta** cele pesmi ali pa močna **tendenca**, nad 80 % (tako tendenco imajo slovenski prevodi srbohrvaških pesmi, npr. *Hasanaginice v Kranjski čbelici* ali *Marko Kraljevič i Musa Kesedžija v Kmetijskih in rokodelskih novicah* 1852; gl. dlib). Zato je iz enega verza nemogoče ugotoviti, ali ima pesem cezuro, niti iz treh ali desetih verzov ne, pregledati je treba celo pesem. Cezura pa ni le lastnost posamične pesmi, ampak verznega vzorca kot takega, npr. epskega deseterca. Cezura je regularen, predvidljiv, torej sistemski pojav. Cezura se pesniku ne pripeti, ampak jo uporablja namerno in premišljeno.

4.2 Cezura ni premor sredi verza. Kot premor jo pojmujejo angleški in nekateri nemški literarni teoretiki, pri čemer s premorom mislijo na stavčno mejo ali nekakšno nedefinirano pomensko mejo, po navadi označeno z ločilom, v govoru pa s kadenco (*Princeton*: 174; Tsur 2012: 109). Pri definiranju premora pa niso natančni, najbrž mislijo na mejo med dvema stavkoma ali med stavkom in pristavkom ali med stavkom in vrvikom, za kar se je v slovenski verzologiji uveljavil izraz »skladenjska meja« (Pretnar 1997: 173). Če bi bila cezura premor oz. skladenjska meja, potem jo posamični verzi pač imajo ali pa ne: v nekaterih pesmih je verzov s skladenjsko mejo veliko, v drugih malo in v tretjih nič. Skladenjska meja je občasen, neregularen, položajsko nedoločen, skratka nesistemski pojav, vezan na posamezen verz in zato brez predvidljivega ritmičnega učinka: med branjem ne moremo napovedati, za katerim

zlogom bo stala niti ali jo bo naslednji verz sploh imel. In ker nima metričnega učinka, ni metrični pojav. Skladenjska meja torej ni sistemska lastnost verzni vzorcev, npr. aleksandrinca, deseterca ali heksametra: ti verzni vzorci cezuro imajo, skladenjsko mejo na cezuri pa imajo le nekateri posamični verzi. Zato premora oz. skladenjske meje ni dobro imenovati cezura; premor je premor in ne potrebuje posebnega imena zgolj zato, ker je v verzu.

Seveda pa imajo skladenjske meje sredi verza tudi verzni vzorci brez cezure, npr. slovenski jambski enajsterec; cezura in premor sta torej resnično različna pojava. Poglejmo, kaj bi bilo, če bi ju enačili. Primerjajmo Gradnikovo pesem *Pismo 7* v jambskih enajstercih in že citirano Čašo *nesmrtnosti*. Vemo, da jambski enajsterci nimajo cezure in da jo epski deseterci imajo. Če bi bila cezura skladenjska meja, je v zgledu iz Aškerca skoraj ni, v Gradniku pa skoraj povsod:

Če drugega življenja ni, // čemu
bežiš od mene? // Glej, // te moje prsi
ko mleko bele so // in kakor trsi
ta moja usta sladka so. // Medu
se njih napij! // Izsrkaj mi iz žil
vso to besnečo kri, // da truden vpil
boš od slasti, // da ko življenje zajde,
pri meni smrt ničesar več ne najde.
(Gradnik, *Pisma 7*)

Vsi Gradnikovi verzi razen zadnjega imajo notranje skladenjske meje in to na različnih mestih, v odlomku iz Aškerca pa le štirje od trinajstih.⁸ Ima torej Gradnikova pesem cezuro, Aškerčeva pa ne? Ne, ravno obratno: Čaša *nesmrtnosti* ima cezuro, čeprav ima notranjih skladenjskih mej le malo, Gradnik pa ima teh mej veliko, nima pa cezure. Če bi premoru oz. skladenjski meji rekli cezura, bi morali za cezuro kot stalno medbesedno mejo najti drug izraz.⁹

Tu je neka psihološka zanimivost: teoretikom, ki cezuro definirajo kot premor, manjka izraz za stalno besedno mejo; ker nimajo izraza, prave cezure ne vidijo, čeprav v angleški in nemški poeziji obstaja, npr. v cerkvenem trohejskem osmercu (gl. zgled v poglavju Vaje).¹⁰

⁸ V zgornjem zgledu sem moral nekaj verzov izpustiti, da sem sploh našel take s premorom. V prvih osmih verzih Čaše *nesmrtnosti* pa je zgolj en premor.

⁹ Če imata različna pojava isto ime in če ju ne razločujemo, potem bomo govorili protislovno, rekli bomo, da ima Gradnikova pesem cezuro, nima pa cezure, da pa ima po drugi strani Aškerčeva pesem cezuro, nima pa cezure.

¹⁰ Do napačnega razumevanja je najbrž prišlo tako, da so iz latinskih učbenikov prevzeli le izraz, ne pa razlage; prevod latinske besede *caesura* v latinsko-angleških slovarjih je ‚prelom, premor‘. Premor so pomešali z drugim pomenom (stalna medbesedna meja), zato premore na silo iščejo, kjer jih ni: npr. na angleški Wikipediji v geslu *Caesura*, enciklopediji *Britannici*, v učbenikih in celo razpravah so skoraj vsi zgledi za cezuro– brez premora (po njihovi lastni definiciji torej brez cezure).

V odlomku iz Aškercer se skladijska meja na cezuri znajde le v 5., 9. in 10. verzu, kjer pa ni le za 4. zlogom, ampak tudi za 1. in 2. zlogom (imata ta verza dve cezuri?), torej so si položaj cezure in položaji premorov lahko celo navzkriž. Poglejmo še odlomek iz Prešernove *Lepe Vide*, tudi napisane v T 10 s cezuro za četrtim zlogom:

(1)	»Ga dojila	boš // ino zibala,
(2)	pést'vala, // mu	post'ljo postiljala,
(3)	da zaspi, // mu	pesmi lepe pela,
(4)	huj'ga dela	tam ne boš imela.«
(5)	V barko Lepa	Vida je stopila;
(6)	al' ko sta od	kraja odtegnila,
(7)	ko je barka	že po morju tekla,
(8)	se zjokala	Vida je // in rekla:
(9)	»Oh! // sirota	vboga, // kaj sem st'čila,

V tem odlomku pa se cezura in skladijska meja nikoli ne ujmeta.

Obe pesmi v T 10 kažeta, da med skladijsko mejo in cezuro **ni** nobene **nujne zveze**. Med cezuro in skladijsko mejo so v posamičnih verzih torej možni sledeči odnosi:

- cezurni verz je brez vsake skladijske meje;
- skladijska meja je na cezuri (Aškerc: 5., 9., 10. verz);
- skladijska meja je pred cezuro ali za njo, npr. »Ga dojila | boš ino zibala« je **za** cezuro, v verzu »pest'vala, mu | post'ljo postiljala,« pa **pred** cezuro (Prešeren).¹¹ Za povrh lahko cezura stoji med besedami, med katerimi ni prav nobene skladijske meje, saj stoji celo med klitiko in naglašeno besedo: pri Aškercu »vdihnil | si«, pri Prešernu »od | kraja«, »mu | post'ljo«, »mu | pesmi« ali pa sredi imena »Lepa | Vida«. Še nekaj primerov, ko cezura stoji med klitiko in naglašeno besedo: »Trije so pri | njem sinovi zbrani«, »in zakaj? Ker | nima ure mirne« (Aškerc, *Svetopolkova oporoka*), »riše mu na | čelo temne črte«, »dvigne se na | konju Kacijanar« (Cankar, *Ivan Kacijanar*).

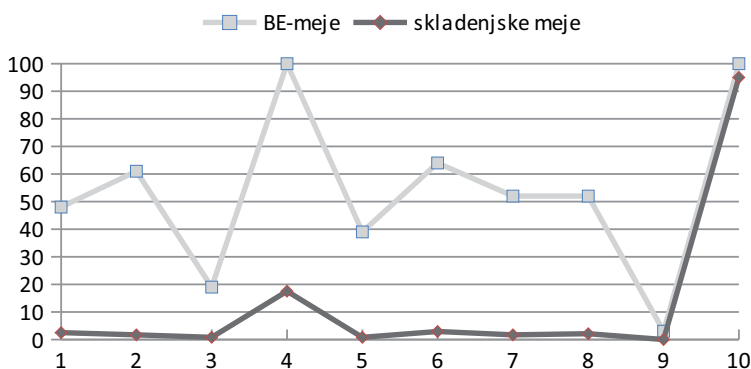
Premor in cezura se torej lahko pokrivata, a ne prav pogosto. Za 1000 (tisoč) Aškercvih in Cankarjevih trohejskih desetercev je statistika taka:

¹¹ Le kot izziv naj povem, da tudi v sledečem heksametu iz Prešernove pesmi *V spomin Matija Čopa* cezura stoji pred premorom oz. je premor zgolj en zlog za cezuro: »Stéšemo svój si čolnič | nov, z Bógam zročno ga valóvam«. Cezura v heksametu presega namen tega članka.

za zlogom	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
	–	U	–	U	–	U	–	U	–	U
BE-meje	48	61	19	100	39	64	52	52	3	100
skladenjske meje	2,5	1,7	0,8	17,5	0,8	2,9	1,7	2,1	0	95

Tabela 1: Besedne (BE) in skladenjske meje (v %) v Aškerčevem in Cankarjevem cezurnem T 10

30 % verzov ima v sebi skladenjsko mejo, a le 17,5 % verzov jo ima na cezuri, kar lahko prikažemo tudi z grafom:



Graf 1: Besedne in skladenjske meje v T 10; 100-odstotna BE-meja za 4. zlogom je **cezura**

Sklep: Edina zveza med cezuro in premorom je, da morebitne znotrajverzne skladenjske meje težijo na cezuro.

Toda zakaj pesniki postavljajo cezuro, če pa je to le stalna medbesedna meja, ki jo najbrž malokdo sliši ali vidi? Ne vem, morda zato, ker vsa poezija izvira iz petja in je na cezuri morda kak intonacijski signal. Pevci južnoslovanskih ljudskih pesmi jo upoštevajo v tisočih desetercev brez izjeme, ampak tudi pri petju sta premor ali antikadenca na cezuri redka. (Na youtube vtipkajte »guslar«, poslušajte njihovo petje in bodite pozorni, kaj se dogaja za 4. zlogom v verzih.)

4.3 Jambski enajsterec kot tipični slovenski verzni vzorec brez cezure. Cezuro lahko pričakujemo v vzorcih, ki so daljši od sedem zlogov, vendar nima vsak verzni vzorec cezure. Najbolj tipičen brezcezurni vzorec je jambski enajsterec. Naredimo z odlomkom Magistrala *Sonetnega venca*, kar smo z Aškerčevo *Čašo*:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Poet tvoj nov Slovincem venec vije,	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Ran mojih bo spomin in tvoje hvale,	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Iz srca svoje so kali pognale	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Mokrócveteče rožice poezije.	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Iz krajev niso, ki v njih sonce sije;	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Cel čas so blagih sapic pogrešvale,	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Obdájale so vtrjene jih skale,	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
/.../											
Ur temnih so zatirale jih sile.	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦
Lej! Torej je bledó njih cvetje velo,	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦

Neprekinjene črte, ki označuje cezuro, ni. Statistika besednih in skladenjskih mej za 1000 verzov desetih pesnikov druge polovice 19. stol. (Pretnar 1997: 165, 174) pa je taka:

za zlogom	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
	U	–	U	–	U	–	U	–	U	–	U
BE-meje	50	36	70	45	66	36	69	58	43	0,3	100
skladenjske meje	1.5	1.9	5.4	6.4	4.3	3.9	2.5	1.0	1.0	0	77.7

Tabela 2: Besedne in skladenjske meje (v %) v slovenskem J 11

Ker je enajsterec italijanskega izvora, bi načeloma tudi v slovenskem enajstercu pričakovali cezuro, in sicer za 5. ali redkeje za 7. zlogom. Toda besedne meje so za 5. zlogom celo redkejše kot za 3. in 7. Če bi delež besednih mej za 5. ali 7. zlogom dosegel vsaj 80 %, bi lahko govorili o tendenci k cezuri, ampak niti te ni. Zato tudi skladenjske meje ne težijo za 5. zlog, za tretjim in četrtim jih je celo več. Ker je večina verzov (77,7 %) dolga en stavek (oz. ima le 22,3 % verzov enjambement), gre za jezikovno pričakovano distribucijo teh mej, ki je pesnik ne načrtuje, zato nima ritmičnega učinka v ožjem pomenu besede.¹²

Razlog, da je za 3., 5. in 7. zlogom oz. za šibkimi položaji več besednih mej kot za parnimi zlogi oz. krepkimi položaji, je v naglasni zgradbi slovenskih večzložnih besed: kar 69 % ima naglas na predzadnjem zlogu (izračunljivo po Pretnar 1997: 150–152). Ko je na iktu oz. parnem zlogu naglašeni zlog večzložnice, bo besedna meja za sledečim mu šibkim položajem oz. neparnim zlogom (3., 5., 7.). Tudi v trohejskem desetercu je enako, tudi tu so besedne meje pogostejše za šibkimi položaji (tokrat so to 2., 4., 6. in 8. zlog). Postavljanje besednih mej za 5. in 7. zlog ni posledica pesnikovega posnemanja italijanskega endekasilaba, ampak naravna posledica slovenskega naglasa.

¹² Ker so skladenjske meje hkrati meje med pomenskimi enotami, večjimi od besede (Novak 1995 jih imenuje ritmično-pomenske meje ali reže), velja enako tudi zanje.

Sklep: Slovenski jambski enajsterec nima niti cezure niti tendence k cezuri.

4.4 Verzni vzorci s cezuro. Cezuro ima vsaj šestnajst slovenskih verzni vzorcev (vsi imajo tudi varianto brez cezure). Poleg T 10 še:¹³

- a) T 12 (6+6), v glavnem pri Aškercu. Kot slovanofil je ritme izbiral od vsepovsod: anapest od Rusov in Ukrajincev, deseterec od južnih Slovanov, trohejski dvanajsterec pa je hrvaški:

Romata po svetu | Kristus in Šentpeter,
tod, ondod in vsekod, | koder piha veter.
(Aškerc, *Legenda o toplicah*)

- b) V nibelunškem verzu je cezura za 7. zlogom; tehnično gledano je verz sestavljen iz 7-zložnega in 6-zložnega jamba J 7 + J 6, izhaja pa iz nemške poezije:¹⁴

U—U—U—U | U—U—U—

Bil nekdam je mlad pevec, | ne bôgat, al' sloveč,
je zložil dokaj pesmi, | od ljubice največ
(Prešeren, *Prekop*)

- c) Jambski 12- in 13-zložni verz (npr. Devov aleksandrincev iz *Pisanic*) za 6. zlogom:

U—U—U— | U—U—U—(U)

Lubički teh Modric! | katire sem rodila,
katire marnu sem jest | z belo sladnostjo¹⁵
dojila, k'tire sem | s trudnó rokó redila,
zredila tudi gor | ne z nižejši častjo
(Dev, *Krajnska dežela želi tudi svoj dikcionarium imeti*)

- č) Amfibraški 11-in 12-zložni verz iz Prešernovega *Povodnega moža* za 6. zlogom:

U—UU—U | U—UU—(U).

¹³ Številke v oklepaju pomenijo dolžine polverzov, za ilustracijo sta ponekod po dva verza, ali ima pesem res cezuro, morate ugotoviti sami.

¹⁴ Es stand in alten Zeiten | ein Schloss, so hoch und hehr (Uhland, *Des Sängers Fluch*), ikte sem podčrtal.

¹⁵ Sladnost pomeni 'mleko'.

- d) Vse Prešernove *Gazele*, razen druge, so napisane v dolgih trohejih s cezuro za osmim zlogom: prva in sedma *Gazela* sta napisani v 14-zložnem troheju T 14 (8+6), tretja in četrta v T 16 (8+8), peta in šesta v T 15 (8+7).
- e) Trohejski 11-erec s kar dvema cezurama, za 4. in 8. zlogom: T 11 (4+4+3). To je verz hrvaških ljudskih pesmi iz Panonije, ki je tudi v nekaterih slovenskih pesmih iz Prekmurja (ikti so podčrtani):

Kovač mešter, | podkovaj mi | konjiča
kaj bom jahal | k svojoj dragoj / celo noč.
 (Prleška ljudska; Dravec 1981.)

Cezuro imajo lahko tudi T 8 (4+4), J 8 (5+3), D 10 in 11 (5+5/6). Nekaj posebnega pa je **cezura v heksametru**, ki jo bom razložil kdaj drugič. V prejšnjem poglavju sem rekel, da so besedne meje pogoste za šibkimi položaji; zato imajo vsi naštetih verzni vzorci cezuro za šibkim položajem in ne za krepkim. Izjema je Devov cezurni aleksandrinec J 12 in J 13, ki ga v poznejši slovenski poeziji najbrž prav zaradi take cezure ni več.

V učbenike je iz grške metrike zašel tudi pojem **diereza**. Rekli smo, da je drugi pomen cezure postavljanje besednih mej na sredino stopic; diereza pa je postavljanje besednih mej na meje med stopicami. Izraz diereza in izraz cezura v tem pomenu najdemo le v znanstvenih verzoloških člankih.

5 Definicije in sklepi

- 1) Definicija silabotoničnega verznega sistema: to je tak verzni sistem, kjer so si verzi med seboj enaki/ekvivalentni po tem, da je obseg šibkega položaja med dvema iktoma dosledno enozložen (jamb, trohej) ali dosledno dvozložen (daktil, amfibrah, anapest). Enakozložnost in rima nista nujni sestavini silabotonizma.
- 2) Definicija iregularnega silabotoničnega verza: to je verz, a) kjer si različno dolgi verzi sledijo v nepredvidljivem zaporedju, b) zato so tudi morebitne kitice neenake, nesimetrične. Obseg anakruze se v pesmi lahko spreminja.
- 3) Formalna urejenost pesmi je odvisna od naglasnega ritma, od enakozložnosti verzov, pa tudi od kitic in rime, zato se svobodnost pesmi **stopnjuje**. Iregularni (silabotonični) verz se je osvobodil enakozložnosti in kitic, zato še ni pravi svobodni verz.
- 4) Definicija cezure: to je stalna, (skoraj) stoočstotna meja med besedami za določenim zlogom oz. zlogovnim položajem. To ni naključen pojav, ampak pesnikova namerna odločitev.

- 5) Odnos cezure do premora oz. skladenjske meje: cezura ni premor in lahko stoji tudi med besedami, ki so med seboj skladenjsko in pomensko zelo povezane; edina zveza med cezuro in premorom je, da znotrajverzne skladenjske meje težijo na cezuro.
- 6) Slovenski verzni vzorci s cezuro so: trohejski 8-, 10-, 12-, 14-, 15-, 16-zložni verzi, trohejski 11-erec (4+4+3), nibelunški verz J 7+ J 6, jambski 8-erec (5+3), aleksandrinec J 12 (6+6) in J 13 (6+7), daktilski 10- in 11-zložni verz ter amfibraški 11- in 12-zložni verz ter heksameter. Vsi ti imajo tudi variante brez cezure.
- 7) Tipičen slovenski brezcezurni verzni vzorec je jambski 11-erec, ki nima niti tendence k cezuri.

6 Vaje

- 1) Sledeče pesmi so napisane v iregularni silabotoniki (nekatero so na spletu): Murnova *Hej, v kot s tem ne bi šel*, Župančičeve *Nad mestom belim dremlje težek, Hi.*, *Brezplodne ure*, Kettejevi *Za spomin 2*, *Novi akordi I*, Mateja Bora *Seme, Sin materi, Mati sinu*, Daneta Zajca *Iskanje*. Ali so v jambih, trohejih ..., ali imajo rimo in enake kitice?
- 2) Oglejte si iregularni anapest Aškerčeve *Luč iz neskončnosti* (wikivir): zakaj ga težko skandirate?
- 3) Iregularni verz pesmi *Ognjena ptica* Antona Vodnika (iz zbirke *Glas tišine*) je poseben; v čem? Tu je odlomek:

Vse temneje
val neba se togoti ...

Tisoč bliskov zažari.
Sto in sto fanfar doni!

Na črnem, mrzlem pragu
zapuščene stare hiše
mrtva mati
v neznanu soj strmi
in tiše, zmeraj tiše
v trohnečo dlan ihti.

- 4) Angleži cezuro definirajo kot premor, ne vidijo pa prave cezure. Kakšen je verz te pesmi in ali ima cezuro? (Cela pesem je na spletu, naslov pa je enak prvemu verzju.)

Savior, breath an evening blessing,
ere repose our spirits seal;
sin and want we come confessing:
thou can'st save, and thou canst heal.

5) Kje ima Prešernovo *Neiztrohnjeno srce* cezuro in kakšni so polverzi?

Viri

Aškerc, Anton, 1898: Listnica uredništva. *Ljubljanski zvon* 18/6 (julij 1898), 447–48. dLib. (Dostop: september 2016.)

Bor, Matej, 1942: *Previharimo viharje*. Založilo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

Destovnik Kajuh, Karel: *Zbrano delo: pesmi*. Ljubljana: Borec, 1966.

Dravec, Josip, 1981: *Glasbena folklor Prlekije*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Literatura

Bjelčevič, Aleksander, 2015: Kako poučevati verzologijo 1. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 23–33.

Gasparov, Mihail, 1993: *Russkie stihi*. Moskva: Vysšaja škola.

Koruza, Jože, 1993: *Značaj pesniškega zbornika Pisanice od lepeh umetnost*. Maribor: Založba Obzorja.

Novak, Boris A., 1995: Prešernova recepcija jamskega enajsterca. *Primerjalna književnost* 18/1. 11–42.

Pszczołowska, Lucylla, 1987: *Wiersz nieregularni*. Warszawa, Wrocław: Ossolineum.

Pretnar, Tone, 1997: *Iz zgodovine slovenskega verznege oblikovanja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics. Princeton: University Press, 2012.

Tsur, Rueven, 2012: *Poetic Rhythm, Structure and Performance: A study in Cognitive Poetics*. Brighton: Academic Press.

Priloga: Rešitve vaj

- 1) Ker je prvi ali drugi zlog pogosto naglašen.
- 2) Prepletajo se jambi in troheji.
- 3) Preplet trohejskega 8- in 7-zložnega verza T 8 7 8 7; cezura je za 4. zlogom »Savior, breath | an evening blessing« itd.
- 4) Za 7. zlogom, J 7 + J 6.